

KWARTALNIK PEDAGOGICZNY 2024

NUMER IV(274)

ISSN 0023-5938; e-ISSN 2657-6007

Copyright © by ARLETA HREHOROWICZ, 2024

Copyright © by MARYANA PROKOP, 2024

Copyright © by PATRYK TOMASZEWSKI, 2024

CREATIVE COMMONS UZNANIE AUTORSTWA 4.0 (CC BY 4.0)

<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>

<https://doi.org/10.31338/2657-6007.kp.2024-4.3>

Arleta Hrehorowicz

*Szkoła Główna Gospodarstwa Wiejskiego w Warszawie**

E-mail: arleta_hrehorowicz@sggw.edu.pl

ORCID: 0000-0003-1656-5252

Maryana Prokop

*Uniwersytet Jana Kochanowskiego w Kielcach***

E-mail: maryana.prokop@ujk.edu.pl

ORCID: 0000-0003-0135-863X

Patryk Tomaszewski

*Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu****

E-mail: patrykt@umk.pl

ORCID: 0000-0002-2333-9256

Pokoleniowe wybory wolności i praw ekonomicznych, socialnych i kulturowych****

Summary

GENERATIONAL CHOICES OF ECONOMIC, SOCIAL, AND CULTURAL FREEDOM AND RIGHTS*****

In this article, the authors analyse generational differences in preferences regarding rights and freedoms in Poland, taking into account the role of education in shaping civic awareness. The

* Adres: Katedra Pedagogiki, Instytut Nauk Socjologicznych i Pedagogiki, Szkoła Główna Gospodarstwa Wiejskiego w Warszawie, ul. Nowoursynowska 166, bud. 3, pok. 15, 02-787 Warszawa

** Adres: Wydział Prawa i Nauk Społecznych Uniwersytetu Jana Kochanowskiego w Kielcach, ul. Uniwersytecka 15, 25-406 Kielce

*** Adres: Wydział Nauk o Polityce i Bezpieczeństwie Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu, ul. Stefana Batorego 39L, 87-100 Toruń

**** Finansowanie publikacji: Uniwersytet Warszawski

study was conducted using online interviews with a sample of 1,000 respondents, with each generational group (Z, Y, X, and Baby Boomers) comprising 250 individuals. The key research question addresses the most important economic, social, and cultural rights and freedoms for each generation and the influence of demographic factors on their choices. The findings of the analysis indicate that generational affiliation significantly differentiates preferences regarding rights, particularly in the case of Generation Z, which stands out in comparison to Generations X and the Baby Boomers. Younger generations more frequently indicated the right to health care and the right to education. The analysis also shows that gender and education had little effect on preferences, while the size of the place of residence was a statistically insignificant factor. This work provides a new perspective on the importance of education in the generational context, demonstrating how different social groups perceive rights and freedoms.

Keywords: generations, rights, Henry A. Giroux, critical theory, freedom, citizen, education

Wprowadzenie

W artykule 30 Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej zapisano: „Przyrodzona i niezbywalna godność człowieka stanowi źródło wolności i praw człowieka i obywatela. Jest ona nienaruszalna, a jej poszanowanie i ochrona jest obowiązkiem władz publicznych” (Dz.U. z 1997 r. Nr 78, poz. 483). Jak współcześnie rozumiane są wolności i prawa człowieka? W kontekście trwającej wśród filozofów prawa i polityki dyskusji na temat wolności osobistych jednostki oraz ich zachowania w relacjach ze społeczeństwem, warto przyrzeć się temu zagadnieniu bliżej. Prawa człowieka stanowią bowiem narzędzie ochrony wolności jednostki, tworząc razem ramy, które umożliwiają rozwój, autonomię oraz życie zgodne z własnymi wartościami i przekonaniami, jednak w granicach norm akceptowanych przez społeczeństwo.

Wolność stanowi podstawę rozwoju jednostki i społeczeństwa, umożliwiając wyrażanie siebie, podejmowanie decyzji oraz działanie zgodnie z własnymi przekonaniem. Klasyczne koncepcje wolności dzielą ją na dwa główne nurty: wolność do (pozytywną) – czyli swobodę działania oraz wolność od (negatywną) – ochronę przed ingerencją zewnętrzną. Isaiah Berlin w *Czterech esejach o wolności* zwraca uwagę na znaczenie wolności negatywnej, której istotą jest zabezpieczenie jednostki przed przymusem i dominacją innych. Z kolei Alexis de Tocqueville zauważał, że nadmierne dążenie do równości w demokracji może ograniczać swobody indywidualne i prowadzić do centralizacji władzy. John Stuart Mill natomiast podkreślał, że wolność jednostki wymaga odpowiedzialności, której celem jest zapewnienie harmonijnego współistnienia w społeczeństwie.

W tym kontekście szczególne znaczenie przypisuje się roli edukacji, którą Henry A. Giroux postrzega jako proces polityczny, bezpośrednio powiązany z władzą i strukturami społecznymi. Edukacja, według Girouxa, nie jest neutralna, gdyż od-

działuje na jednostki, wspierając lub podważając istniejące w danym społeczeństwie normy. Niezwykle istotna zatem jest krytyczna świadomość obywateli, dzięki której jednostki mogą analizować otaczające ich struktury społeczne i działać na rzecz sprawiedliwości.

W niniejszym artykule analizowane są pokoleniowe różnice w podejściu do wolności, praw ekonomicznych, socjalnych i kulturowych. Przyjęliśmy założenie, że przynależność pokoleniowa wpływa na indywidualne priorytety, co pozwala lepiej zrozumieć wartości, jakie przyświecają poszczególnym grupom społecznym w Polsce. Uwzględniono również takie czynniki jak płeć, poziom wykształcenia oraz wielkość miejsca zamieszkania.

Wolność jako fundament jednostkowego i społecznego rozwoju

Wolność, w swoim najbardziej ogólnym znaczeniu, jest prawem jednostki do działania zgodnie z własną wolą (Dziubka, 1999, s. 493), do decydowania i wyrażania siebie w społeczeństwie (Skarzyński, 1998, s. 182). W ujęciu klasycznym możemy wyróżnić dwa główne sposoby rozumienia wolności: jako pozytywną – wolność do działania oraz negatywną – wolność od zewnętrznych ograniczeń. Isaiah Berlin, analizując te koncepcje w swojej pracy *Cztery eseje o wolności*, zauważył, że wolność negatywna, czyli wolność od przymusu, pełni funkcję ochronną dla jednostki (Berlin, 1994, s. 34). Berlin podkreślał, że możliwość działania bez narzucania swojej woli innym jest podstawą, która ma na celu zapobiegać przymusowi stosowanemu nawet w „interesie” jednostki. Jak pisze:

Łatwo mi dzięki temu wyobrazić sobie, że stosuję wobec innych przymus dla ich własnego dobra, w ich, a nie moim interesie. [...] Mogę jednak iść o wiele dalej – stwierdzić, że w istocie rzeczy oni dążą do tego, co ich ciemnota nakazuje im świadomie zwalczać (Berlin, 1994, s. 193).

Można zatem postrzegać wolność w sensie negatywnym jako wentyl bezpieczeństwa, chroniący jednostki przed narzucaniem im cudzej woli.

W kontekście wolności społecznej Alexis de Tocqueville (2005) przestrzegał przed zagrożeniem, jakie może nieść ze sobą równowaga między wolnością a równością w systemie demokratycznym. Zdaniem autora *O demokracji w Ameryce*:

[...] społeczeństwa demokratyczne mają naturalne upodobanie do wolności [...], lecz dla równości żywią gwałtowną, nienasyconą, trwałą i nieprzewycięzoną namiętność”, która bez odpowiednich ram i kontroli może ograniczać swobody jednostki oraz prowadzić do centralizacji i wzrostu wpływów państwa (Tocqueville, 2005, s. 326).

Tocqueville zwraca również uwagę na niebezpieczeństwo związane z „presją większości, która nie posługuje się przemocą fizyczną. Ta tyrania gwałci nie ciała, lecz umysły. Nonkonformiści, którzy nie chcą ulec «opinii powszechnej», nie są prześladowani, lecz tracą wszelkie szanse wpływania na bieg spraw społecznych” (tamże, s. 13). W demokracji bowiem, jak wskazywał, „równość popycha ludzi do zmian, ale jednocześnie wstrzymuje ich, budzi ambicje, ale sprowadza na ziemię, rozpala pragnienia, ale ogranicza siły” (s. 416). Zdaniem tego francuskiego myśliciela, najlepszym remedium na te potencjalne zagrożenia było „prawo zakładania stowarzyszeń”, które pozwala społeczeństwu na samoorganizację i „posiada większą potęgę niż prasa”, mogąc w ten sposób równoważyć wpływy państwa i przeciwdziałać despotyzmowi (tamże, s. 141).

Z kolei John Stuart Mill (1999), uznawany za jednego z ojców liberalizmu, opowiadał się za wolnością wyrażania siebie i wyrażania opinii, nawet jeśli byłyby one błędne lub kontrowersyjne (tamże, s. 93). Mill uważał, że jednostka powinna mieć prawo do życia według własnych przekonań, o ile nie narusza wolności innych: „Wolność jednostki musi być ograniczona do tego stopnia, by nie sprawiała przykrości innym” (tamże, s. 71). Natomiast społeczeństwo nie może ingerować w życie jednostki bez wyraźnej potrzeby ochrony dobra wspólnego. Mill rozwijał swoją koncepcję, argumentując, że wolność musi być aktywnie wypełniana wartościami, takimi jak odpowiedzialność i cnota, co ma na celu uniknięcie sprowadzania jej wyłącznie do ochrony własnej prywatności (tamże, 1999, s. 91). Wolność – chociaż istotna – wymaga odpowiedzialnego korzystania z niej, a jednostka powinna działać według pewnych zasad postępowania wobec pozostałych ludzi.

Krytyczna teoria edukacji Giroux

Giroux postrzega edukację jako proces nierozzerwalnie związany z polityką, władzą i strukturą społeczną. W jego ujęciu edukacja nie jest neutralna – pełni funkcję polityczną, pomagając utrwaląc lub kwestionować dominujące wartości i struktury władzy:

Edukacja, w najszerszym sensie, jest głównym elementem polityki, ponieważ dostarcza zdolności, wiedzy, umiejętności oraz relacji społecznych, dzięki którym jednostki rozpoznają siebie jako agenci społeczni i polityczni (Giroux, 2004a, s. 115).

Zatem edukacja to narzędzie, które może wspierać, reprodukować lub podważać dominujące normy, wpływając na sposób, w jaki młodzi ludzie postrzegają siebie i świat.

Giroux odróżnia jednak edukację od szkolnictwa, które ogranicza się do działań prowadzonych w instytucjach formalnych, takich jak szkoły czy uczelnie, będących

często pod wpływem państwa poprzez finansowanie lub regulacje. Jak podkreślają autorzy *Education Still Under Siege*:

[...] ważne jest, abyśmy zaczęli obalać mit, że edukacja i szkolnictwo to jedno i to samo oraz że 'ekspertyza i akademickie kwalifikacje są wyróżniającymi cechami intelektualisty'; co więcej, taka praca edukacyjna może również wspierać krytyczną analizę samego szkolnictwa i jego relacji z innymi instytucjami w sferze publicznej państwa (Giroux, Aronowitz, 1993, s. 129).

Z ich perspektywy edukacja w pełnym znaczeniu wykracza poza mury instytucji, wspierając rozwój krytycznej świadomości społecznej. Ta zaś pozwala jednostkom zrozumieć struktury opresji i działać na rzecz ich przełamania.

Giroux zauważa, że szkolnictwo wyższe powinno promować krytyczną analizę i odwagę obywatelską, przekształcając szkoły i uniwersytety w „miejsca interakcji społecznej i emancypacji” (Giroux, 2004a, s. 115). Zgodnie z tym podejściem szkolnictwo wyższe nie służy jedynie zdobywaniu wiedzy, ale także przygotowuje młodsze pokolenia do roli świadomych obywateli, gotowych do krytycznej oceny rzeczywistości i angażowania się w działania na rzecz zmian społecznych. Ponadto edukacja to „obszar życia społecznego, który przyczynia się do legitymizacji i reprodukcji społeczeństwa zanurzonego w dominacji oraz nierówności klasowej, płciowej i rasowej” (Giroux, 2004b, s. 151–152).

Giroux kładzie również nacisk na potrzebę rozwoju edukacji krytycznej, której celem jest wykształcenie intelektualnych i etycznych kompetencji, pozwalających uczniom analizować struktury władzy i przejawy opresji w społeczeństwie. Edukacja krytyczna powinna być narzędziem kształtującym świadomych obywateli, którzy są gotowi działać na rzecz bardziej sprawiedliwego społeczeństwa. W tym duchu Giroux podkreśla, że:

[...] kluczową kwestią jest rozwój języka, za pomocą którego edukatorzy i inni mogą odkrywać i rozumieć związek między edukacją szkolną a szerszymi relacjami społecznymi, które ją kształtują, oraz historycznie ukształtowanymi potrzebami i kompetencjami, które uczniowie wnoszą do szkół (Giroux, 1997, s. xii).

Podstawą tego procesu jest „rozwój krytycznego sposobu myślenia”, jaki „powinien być wykorzystywany, aby umożliwić uczniom przyswojenie własnych historii, to znaczy zgłębianie własnych biografii i systemów znaczeń. Oznacza to, że pedagogika krytyczna powinna zapewniać warunki, które dają uczniom możliwość mówienia własnym głosem, aby mogli autentycznie wyrażać swoje doświadczenia” (Giroux, 2004b, s. 256). Ponadto „gdy uczniowie uświadomią sobie godność swoich spostrzeżeń i historii, mogą przejść na poziom teoretyczny i zacząć badać rzeczywistą wartość swoich znaczeń i postrzeżeń, szczególnie w odniesieniu do

dominującej racjonalności” (Giroux, 2004b, s. 256). To budowanie świadomości emancypacyjnej zdaje się szczególnie istotne w kontekście współczesnych wyzwań, takich jak globalizacja, rosnące nierówności społeczne czy przyspieszone zmiany technologiczne.

Biorąc pod uwagę powyższe rozważania, postawiliśmy następujące hipotezy badawcze:

H1: Przynależność do danej kohorty pokoleniowej istotnie różnicuje wybory dotyczące praw i wolności.

H2: Młodsze pokolenia (Y i Z) częściej niż pokolenia starsze (Xi BB) wybierają prawa związane z rozwojem osobistym i samorealizacją.

H3: Płeć, wielkość miejsca zamieszkania nie wpływają istotnie na wybór praw i wolności.

H4: Wybory dotyczące praw i wolności istotnie statystycznie różnią się w zależności od poziomu wykształcenia.

H5: Osoby z wyższym wykształceniem (licencjackim i magisterskim) częściej wybierają prawa o charakterze obywatelskim niż osoby z wykształceniem średnim i zawodowym.

Metodologia badania własnego

Badanie przeprowadzono z wykorzystaniem metody wywiadów internetowych (CAWI) na panelu SW Research, jednym z największych polskich paneli badawczych. Respondentów dobrano kwotowo ($N=1000$), to jest zastosowano nielosowy dobór próby, uwzględniając kryteria płci, wykształcenia oraz wielkości miejsca zamieszkania. Badanie zrealizowano w dniach 16–18 sierpnia 2024 r., a średni czas wypełnienia ankiety wyniósł 7 minut i 53 sekundy, zaś wywiady trwające poniżej 1 minuty zostały wykluczone z analizy (51 przypadków). Prezentowany tekst odnosi się do wyników jednego z modułów kwestionariusza. Podobnie jak baza danych, tak również kwestionariusz ankiety jest dostępny na prośbę od autora korespondencyjnego.

Aby odpowiedzieć na pytanie o znaczenie przynależności pokoleniowej w kontekście wyboru najważniejszych wolności i praw ekonomicznych, socjalnych i kulturalnych, przeanalizowano zebrane dane za pomocą oprogramowania RStudio 2024.09.0+375, w wersji 4.4.1 (wydanie Race for Your Life, 2024-06-14). W ramach badania respondenci wskazali pięć spośród dwudziestu wspomnianych wolności i praw, które uznali za najistotniejsze.

Do analizy wpływu przynależności do danej grupy pokoleniowej na wybory respondentów zastosowano test G oraz test porównania proporcji parami (post-hoc

pairwise.prop.test). Autorzy zdecydowali się na G-test, ponieważ jest odpowiedni do analizy danych z pytań wielokrotnego wyboru, gdzie respondenci wskazują kilka odpowiedzi z ograniczonego zestawu opcji. Ponadto test ten jest szczególnie precyzyjny przy mniejszych próbach oraz łatwy w interpretacji – podobnie jak w teście *Chi-kwadrat*, sprawdzana jest wartość p przy granicznej wartości (zazwyczaj 0,05). Wartość p powyżej 0,05 oznacza brak istotnych różnic, natomiast wartość p poniżej 0,05 wskazuje na istotne różnice. Natomiast test porównania proporcji parami (post-hoc pairwise.prop.test) został wykorzystany do szczegółowego porównania proporcji odpowiedzi między grupami pokoleniowymi. Pozwala on ocenić, czy różnice między grupami są istotne statystycznie, również opierając się na wartości p – wartość p powyżej 0,05 wskazuje na brak różnic, a poniżej 0,05 na ich istnienie. Obie techniki umożliwiły oszacowanie prawdopodobieństwa, że określony wybór wiąże się z przynależnością do danej kohorty pokoleniowej, przy uwzględnieniu dodatkowych zmiennych: poziomu wykształcenia, wielkości miejsca zamieszkania i płci.

Kohorta generacyjna to wspólnota ludzi ukształtowana przez zbliżone doświadczenia życiowe, które definiują ich postawy, wartości i sposób patrzenia na świat. Chociaż granice czasowe określające poszczególne pokolenia bywają płynne i często budzą dyskusje, w artykule przyjęto klasyfikację proponowaną przez Jean M. Twenge. Wyróżniono cztery generacje:

1. baby boomers¹ (1946–1964), charakteryzujące się optymizmem i wiarą w rozwój;
2. pokolenie X (1965–1979), znane z pragmatyzmu i indywidualizmu;
3. pokolenie Y – milenialsów (1980–1994), które dorastało w erze cyfrowego przełomu; a także
4. pokolenie Z (urodzeni po 1994 r.), wychowane w globalnej sieci i świecie dynamicznych zmian (Twenge, 2024, s. 10).

Katalog wolności i praw ekonomicznych, socjalnych i kulturalnych bazował na założeniach artykułów 64–76 Konstytucji RP (Dz.U. z 1997 r. Nr 78, poz. 483), które gwarantują wolności i prawa ekonomiczne, socjalne i kulturowe był następujący:

- prawo do własności, innych praw majątkowych oraz prawo do dziedziczenia
- wolność działalności gospodarczej
- wolność wyboru i wykonywania zawodu oraz wyboru miejsca pracy
- obowiązek państwa zwalczania bezrobocia
- prawo do bezpiecznych i higienicznych warunków pracy
- prawo pracownika do wypoczynku

¹ Pokolenie baby boomers będziemy w dalszej części tekstu i w tabelach nazywali pokoleniem BB.

- prawo obywatela do zabezpieczenia społecznego
- prawo do ochrony zdrowia
- prawo osób niepełnosprawnych do pomocy władz publicznych
- prawo do nauki
- prawo do autonomii szkół wyższych
- obowiązek państwa pomocy rodzinie i ochrony macierzyństwa
- obowiązek państwa ochrony praw dziecka
- wolność twórczości artystycznej
- wolność badań naukowych
- wolność nauczania
- wolność korzystania z dóbr kultury
- prawo do ochrony środowiska
- obowiązek państwa zaspokajania potrzeb mieszkaniowych obywateli
- obowiązek państwa ochrony konsumentów, użytkowników, najemców.

Wyniki badań

Analiza statystyczna z użyciem testu G wykazała bardzo istotne różnice pokoleniowe w zakresie preferencji dotyczących wolności i praw ($p < 0,001$). Wyniki dla poziomu wykształcenia również okazały się istotne statystycznie ($p < 0,01$), co wskazuje, że wykształcenie może wpływać na preferencje w tym obszarze. W przypadku płci odnotowano nieznaczną istotność ($p < 0,05$), natomiast wielkość miejsca zamieszkania nie miała istotnego wpływu na wyniki ($p > 0,05$). Szczegółowe dane zaprezentowano w tabeli 1.

Tabela 1. G-Test dla cech pokolenia, wykształcenia, płci i miejscowości

Cecha	G_stat	P value	istotność
Pokolenie	122,585426159866	< 0,000000000000000000000001	$p < 0,001^*$
Wykształcenie	16,5012829450204	0,0055495049074471	$p < 0,01$
Płeć	4,26075427046995	0,0390025999875346	$p < 0,05$
Miejscowość	4,98296722724493	0,289049633457128	$p > 0,05$

* bardzo istotna statystycznie różnica

Źródło: Badanie własne

Następnie przeprowadzono test proporcji dla różnych par pokoleniowych. Wyniki analiz wykazały istotne różnice w preferencjach między pokoleniami, szcze-

gólnie w przypadku pokolenia Z, które znacząco różniło się od pokoleń X, BB oraz Y ($p < 0,001$). Wpływ wykształcenia i płci okazał się mniej istotny, a w wielu przypadkach nie odnotowano statystycznie istotnych różnic ($p > 0,05$). Z kolei różnica w preferencjach między kobietami a mężczyznami (tabela 2) była istotna na poziomie nieznaczącej istotności ($p < 0,05$).

Tabela 2. Test proporcji dla par pokoleniowych, wykształcenia i płci

Para – pokolenie		p_value	istotność
Z	Y	0,0000000703706100114754	$p < 0,001^*$
Z	X	0,00000000000000262744802834658	$p < 0,001^*$
Z	BB	0,00000000000000000000000000925191239465315	$p < 0,001^*$
Y	X	0,199759095694842	$p > 0,05$
Y	BB	0,00000397298643629504	$p < 0,001^*$
X	BB	0,0285076660253776	$p < 0,05$
Para – wykształcenie		p_value	istotność
Podstawowe	gimnazjalne	0,135149960497877	$p > 0,05$
Podstawowe	wyższe magisterskie	0,21913733090978	$p > 0,05$
Gimnazjalne	zasadnicze zawodowe	0,703211385067161	$p > 0,05$
Gimnazjalne	średnie	0,432927565958887	$p > 0,05$
Gimnazjalne	wyższe licencjackie	0,255123964071759	$p > 0,05$
Średnie	wyższe magisterskie	0,239742322823083	$p > 0,05$
Para – płeć		p_value	istotność
Kobieta	mężczyzna	0,0406588101541087	$p < 0,05$

* bardzo istotna statystycznie różnica

Źródło: Badanie własne

Prawo do ochrony zdrowia okazało się szczególnie istotne dla wszystkich grup pokoleniowych. Największy odsetek wskazań odnotowano wśród pokolenia BB,

Tabela 3. Najważniejsze pokoleniowo wolności oraz prawa ekonomiczne, socjalne i kulturalne

Pokolenie Z	%
Prawo do ochrony zdrowia	42,80
Prawo do nauki	37,60
Prawo pracownika do wypoczynku	38
Prawo do bezpiecznych i higienicznych warunków pracy	33,20
Wolność wyboru i wykonywania zawodu oraz wyboru miejsca pracy	26,40
Pokolenie Y	%
Prawo do ochrony zdrowia	50
Prawo do nauki	36,80
Prawo pracownika do wypoczynku	33,60
Obowiązek państwa ochrony praw dziecka	26,40
Prawo do własności, innych praw majątkowych oraz prawo do dziedziczenia	26,40
Pokolenie X	%
Prawo do ochrony zdrowia	51,20
Prawo pracownika do wypoczynku	40
Prawo do własności, innych praw majątkowych oraz prawo do dziedziczenia	34,80
Prawo do nauki	32,80
Obowiązek państwa ochrony praw dziecka	30,40
Pokolenie BB	%
Prawo do ochrony zdrowia	57,20
Prawo do własności, innych praw majątkowych oraz prawo do dziedziczenia	40
Prawo do nauki	35,60
Obowiązek państwa ochrony praw dziecka	30,80
Prawo pracownika do wypoczynku	29,60

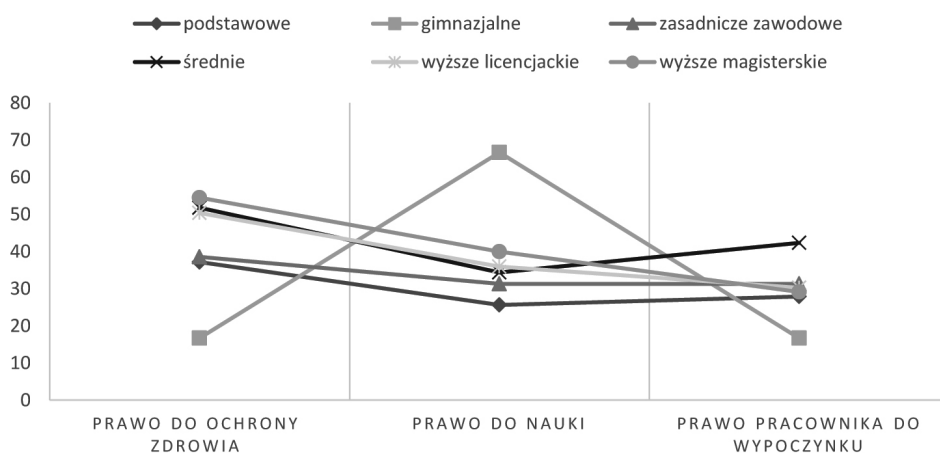
Źródło: Badanie własne

gdzie 57,2% respondentów uznało to prawo za kluczowe. Pokolenie X również wysoko oceniło znaczenie ochrony zdrowia – 51,2%.

Natomiast preferencje dla innych praw były bardziej zróżnicowane między grupami wiekowymi. Prawo do nauki znalazło się w czołówce wśród pokoleń młod-

szych, ale nie było tak wysoko oceniane przez pokolenie BB. Prawo pracownika do wypoczynku zyskało na znaczeniu wśród pokolenia X, podczas gdy obowiązek ochrony praw dziecka był najczęściej wybierany przez pokolenie Y. Tabela poniżej jest zestawieniem pięciu najczęściej wybieranych wolności i praw przez cztery kohorty pokoleniowe (tabela 3).

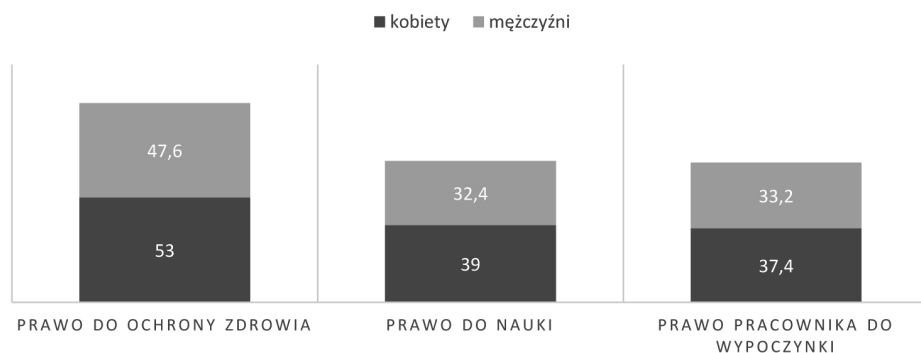
Wyniki na wykresie 1 wskazują, że bez względu na poziom wykształcenia respondenci najczęściej wybierali trzy kluczowe prawa spośród dostępnych dwudziestu: prawo do ochrony zdrowia, prawo pracownika do wypoczynku oraz prawo do nauki. Prawo do ochrony zdrowia było najczęściej wskazywanym prawem, deklarowanym przez: 52% osób z wykształceniem średnim, 48% osób z wykształceniem zawodowym oraz 50% respondentów z wykształceniem wyższym. Prawo pracownika do wypoczynku cieszyło się poparciem: 35% osób z wykształceniem zawodowym, 32% respondentów z wykształceniem średnim oraz 33% osób z wykształceniem wyższym. Prawo do nauki wskazało 40% respondentów z wykształceniem wyższym, 38% z wykształceniem średnim oraz 37% z wykształceniem zawodowym (wykres 1).

Wykres 1. Indeks praw wg wykształcenia [%].

Źródło: Badanie własne

Odnosząc się do wyników uzyskanych przez kobiety i mężczyzn należy uznać, że obie płcie wskazały te same prawa jako najistotniejsze. Prawo do ochrony zdrowia, prawo pracownika do wypoczynku oraz prawo do nauki cieszyły się najwyższym poparciem w obu grupach, bez istotnych różnic procentowych. Dokładne dane procentowe przedstawiono na wykresie 2.

Wykres 2. Wolności i prawa ekonomiczne, socjalne i kulturalne wg płci [%].

Źródło: Badanie własne

Wnioski i dyskusja

Uzyskane wyniki potwierdziły, że przynależność do danej grupy pokoleniowej wpływa na preferencje dotyczące wyboru praw i wolności. Zgodnie z hipotezą H_1 , zauważono istotne różnice pokoleniowe ($p < 0,001$), szczególnie widoczne w przypadku pokolenia Z, które wykazało odmienny zestaw priorytetów w porównaniu do starszych generacji.

Potwierdzenie wyników można oprzeć na założeniach Karla Mannheima (1952), który w swojej teorii pokoleń wskazywał, że różne generacje dorastają w odmiennych warunkach społecznych, politycznych i gospodarczych, co kształtuje ich wartości, przekonania oraz preferencje. Mannheim uznawał pokolenia za szczególny rodzaj umiejscowienia społecznego, który determinuje charakterystyczne doświadczenia, zachowania i sposoby myślenia jednostek. Pozycja pokoleniowa umożliwia formułowanie przypuszczeń o potencjalnych doświadczeniach danej grupy, zwłaszcza gdy miały one miejsce w kluczowym okresie formacyjnym, czyli w młodości. Według Mannheima, podobnie jak klasy społeczne, pokolenia stanowią rodzaj umiejscowienia społecznego jednostki; różnią się jednak tym, że wynikają z biologicznego rytmu życia, a nie struktury ekonomicznej i władzy (tamże, 1952, s. 291–298). Warto jednak zauważyć, że teoria ta nie uwzględnia współczesnych realiów, co jest szczególnie istotne w kontekście młodszych pokoleń – milenialsów oraz pokolenia Z.

Aczkolwiek potwierdzeniem podejścia Mannheima są badania Romana Lubenka i Kateryny Malceva (2018) nad wartościami Ukraińców, które wykazały, iż starsze pokolenia preferują wartości konserwatywne i kolektywne, podczas gdy młodsze pokolenia wykazują skłonność do wartości innowacyjnych i indywidualistycznych.

Wskazano w artykule, że te różnice mają swoje źródło w specyficznych doświadczeniach społeczno-historycznych poszczególnych generacji (Lubenko, Malceva, 2018, s. 10–24).

Hipoteza H_2 , która zakładała, że młodsze pokolenia (Y i Z) będą częściej wybierać prawa związane z rozwojem osobistym, nie znalazła potwierdzenia w wynikach. Pokolenie Z preferowało prawo do ochrony zdrowia i prawo do nauki, co wskazuje na skupienie się na fundamentalnych aspektach zabezpieczenia społecznego, a nie na samorealizacji.

Wyniki te znajdują potwierdzenie w koncepcji społeczeństwa ryzyka Ulricha Becka (2002), który zwraca uwagę na istotną zmianę w priorytetach współczesnych społeczeństw – od dążenia do rozwoju gospodarczego i spełniania materialnych potrzeb ku zmaganiu się z globalnymi zagrożeniami, takimi jak kryzysy zdrowotne, zmiany klimatyczne czy niepewność ekonomiczna. Beck podkreśla również proces indywidualizacji, który zmienia relacje między jednostką a społeczeństwem i przenosi kwestie zdrowia, pracy czy edukacji z poziomu problemów społecznych na poziom indywidualnej odpowiedzialności (tamże, 2002, s. 192). Choć Beck nie odnosi się bezpośrednio do pokolenia Z, jego koncepcje pozwalają wnioskować, że młodsze generacje, dorastające w warunkach niepewności i ryzyka, częściej zwracają uwagę na podstawowe prawa socjalne, jak ochrona zdrowia i edukacja, niż na aspekty samorealizacji.

Jak zauważa Karolina Messyasz (2021), indywidualizacja według Becka oznacza przesunięcie odpowiedzialności za takie kwestie, jak zdrowie i edukacja na jednostkę, która sama ponosi konsekwencje swoich wyborów. Wybory te mogą skrywać nierówności społeczne pod pozorem równości szans – na przykład wybór edukacji jest zależny od kapitału kulturowego i ekonomicznego jednostki, co prowadzi do nowych form nierówności, mniej związanych z tradycyjnymi podziałami klasowymi (tamże, s. 100).

Hipoteza H_3 , zakładająca brak istotnego wpływu płci i miejsca zamieszkania na wybory praw i wolności, została częściowo potwierdzona. Wyniki dla wielkości miejscowości okazały się nieistotne ($p > 0,05$), natomiast płeć wykazała tylko nieznaczną istotność ($p < 0,05$) (marginalny wpływ).

Nie odnaleziono badań wskazujących na zależność między miejscem zamieszkania a preferencjami w zakresie wyboru wolności i praw ekonomicznych, socjalnych czy kulturowych. Istnieją jednak analizy dotyczące wpływu miejsca zamieszkania na prawa polityczne i preferencje wyborcze, czyli wybór opcji politycznych podczas wyborów prezydenckich i parlamentarnych (Gallego i in., 2014, s. 529–550). Podobnie w odniesieniu do wpływu płci na wybory praw i wolności, dostępne badania skupiają się głównie na powiązaniach między płcią a preferencjami politycznymi. Przykładem są prace Ronalda Ingleharta i Pippa Norrisa (2003),

które ukazują, jak zmieniające się role płciowe wpływają na polityczne preferencje społeczeństw. Różnice w postawach politycznych kobiet i mężczyzn są bardziej widoczne w krajach o wyższym poziomie rozwoju społeczno-ekonomicznego i większej równości płci. Badania te pokazują, że kobiety częściej niż mężczyźni wspierają polityki związane z prawami społecznymi, edukacją i opieką zdrowotną (Inglehart, Norris, 2003, s. 73–99).

Badania nie potwierdziły hipotezy H_4 , że poziom wykształcenia różnicuje wybory respondentów w istotny sposób (poza wyjątkami). Chociaż wykształcenie było czynnikiem istotnym statystycznie ($p < 0,01$), różnice między poziomami wykształcenia nie były jednoznaczne.

W literaturze na temat pokoleniowego zróżnicowania oraz wpływu poziomu wykształcenia na wybór praw i wolności obywatelskich, społeczne i ekonomiczne wolności często omawia się w kontekście praw politycznych, które również mają wymiar społeczno-ekonomiczny. Można zauważyć, że wyższy poziom wykształcenia często łączy się z większym poparciem dla praw obywatelskich, równości społecznej oraz wartości liberalnych w ekonomii. Jak podkreśla Arleta Hrehorowicz (2021), model edukacji w Polsce, szczególnie na poziomie podstawowym i średnim, nie sprzyja rozwojowi aktywnego zaangażowania politycznego. Przedmioty, takie jak wiedza o społeczeństwie, są często postrzegane jako teoretyczne i oderwane od rzeczywistości, co osłabia poczucie odpowiedzialności za państwo i zmniejsza polityczne zaangażowanie młodzieży. Nauczyciele próbują rozwijać świadomość obywatelską, ale brak możliwości aktywnego uczestnictwa w życiu publicznym ogranicza skuteczność tych działań (tamże, s. 255).

Analogicznie można wnioskować, że edukacja na obecnym poziomie nie wystarcza, by kształtować preferencje pokoleniowe w zakresie praw społecznych i ekonomicznych. Przeciwny pogląd przedstawia Ronald Inglehart (1977, s. 180–190), który zauważa, że wyższy poziom wykształcenia i dobrobyt przesuwają wartości jednostek od materialistycznych do postmaterialistycznych, takich jak prawa człowieka czy ochrona środowiska, oraz zwiększają otwartość na zmiany społeczne. Również Pierre Bourdieu (1984) wskazuje, że edukacja jest kluczowa w kształtowaniu habitusu, działając jako mechanizm socjalizacyjny, który przenosi określone wartości, normy i wzorce kulturowe. Wyższe wykształcenie, jego zdaniem, sprzyja bardziej złożonemu i otwartemu podejściu do kwestii społecznych i politycznych (tamże, s. 214–215).

Warto zauważyć, że prawo do autonomii szkół wyższych oraz wolność badań naukowych znalazły się na końcu listy priorytetów, niezależnie od pokolenia, poziomu wykształcenia, płci czy wielkości miejscowości zamieszkania respondentów. Kwestie te powszechnie uznano za najmniej istotne, co czyni je wspólnym, marginalnym priorytetem dla wszystkich grup badanych. Jest to interesujące szczególnie

w kontekście tego, że każda z generacji wskazała prawo do nauki jako jedno z kluczowych praw obywatelskich. Możliwe, iż respondenci uznają edukację na poziomie podstawowym za bardziej istotną niż kształcenie na poziomie wyższym, a tym bardziej – autonomia akademii czy wolność badań prowadzonych na uczelniach. Co więcej, wydaje się nam, że zasady funkcjonowania uczelni oraz prowadzenie i finansowanie badań akademickich mogą być mało znane społeczeństwu. Obywatele nierzadko nie dostrzegają znaczenia humanistyki, kwestionując sens istnienia kierunków humanistycznych, co można znaleźć w dyskusji w książce Marthy C. Nussbaum *Nie dla zysku. Dlaczego demokracja potrzebuje humanistów*. W przekonaniu Nussbaum żyjemy w czasach światowego kryzysu edukacji, który zagraża godności człowieka: eliminacja przedmiotów humanistycznych i artystycznych z programów nauczania stanowi zagrożenie dla naszej wolności i odpowiedzialności za nią (Nussbaum, 2016, s. 17–19).

Violeta Kopińska (2017, s. 43–53) pisze o potrzebie rzetelnej edukacji obywatelskiej, która nie jest formą indoktrynacji, lecz przygotowaniem do pełnienia roli świadomego obywatela. Piotr Sztompka podkreśla w tym kontekście misję uniwersytetu:

W tej misji kształtowania świątłych obywateli nikt uniwersytetu nie zastąpi. A misja to ogromnie ważna, bo demokracja to ustrój, który funkcjonować może dobrze tylko w społeczeństwie ludzi mądrych, w pełnym sensie obywateli, a nie tylko mieszkańców (2014, s. 8).

Rola edukacji w formowaniu świadomych obywateli była jednak dostrzegana już wcześniej, co pokazują prace Zbigniewa Kwiecińskiego. Już w 1987 r., w czasach dorastania pokolenia X, zwrócił on uwagę na to, że szkoła i system oświaty zamiast angażować młodzież w życie społeczne i historię, poprzez tradycjonalizm i struktury wyłączające, często marginalizują młodych ludzi. Kwieciński wskazywał, że edukacja zbyt rzadko rozwija kompetencje poznawczo-krytyczne, a zamiast tego nastawia młodzież na wczesne etatyzowanie, kształtując ich według oczekiwań dorosłych, a nie przyszłych aspiracji młodych ludzi (Kwieciński, 1987, s. 291–292).

Zakończenie

Wyniki przeprowadzonych przez nas badań pokazują, że przynależność do danej grupy pokoleniowej wpływa na priorytety związane z wyborem praw i wolności. Starsze pokolenia częściej wskazują na prawa związane z tradycyjnymi wartościami i zabezpieczeniem majątkowym, natomiast młodsze grupy, zwłaszcza pokolenie Z, koncentrują się na prawach socjalnych, takich jak ochrona zdrowia i prawo do edukacji. Tę różnicę można rozumieć w kontekście klasycznych teorii wolności –

od negatywnej wolności, według Berlina, po wolność społeczną opisywaną przez Tocqueville'a i Milla – gdzie starsze pokolenia podchodzą do wolności jako przestrzeni dla stabilności i bezpieczeństwa, a młodsze skupiają się na podstawowych zabezpieczeniach socjalnych.

Niezależnie od badanej kohorty pokoleniowej do priorytetowych wartości respondenci nie zaliczyli klasycznych kategorii powiązanych z wolnością jednostki i wynikających z niej prawem własności; czyli zawartych w katalogu kategorii analitycznych pytań o: prawo do własności, innych praw majątkowych i prawa do dziedziczenia oraz wolność działalności gospodarczej. Tak więc respondentom bliskie były raczej wartości związane z wolnościami pozytywnymi (wolność do), a nie negatywnymi (wolność od). Postrzeganie wolności i praw przez respondentów koreluje z poglądem Michaela Novaka, który uznawał, że wolności nie można utożsamiać z izolacją społeczną i atomizacją, gdyż wolność nie absolutyzuje – zdaniem amerykańskiego myśliciela – jednostki i nie wyłącza jej z kręgu zależności społecznych (Lisak, 2008, s. 179).

Te zróżnicowane priorytety pokoleniowe podkreślają znaczenie budowania świadomości obywatelskiej. Zgodnie z koncepcją Girouxa, krytyczna edukacja ma potencjał wspierać te różne podejścia, pomagając każdemu pokoleniu w pełniejszym zrozumieniu i wyrażaniu kluczowych wartości w ramach wspólnoty społecznej, niezależnie od formalnego poziomu wykształcenia.

Ograniczenia badania

Na podstawie odpowiedzi udzielonych na jedno pytanie z kwestionariusza nie można jednak wyciągać wniosków o postawach obywatelskich ani preferencjach politycznych czy światopoglądowych respondentów. Celem artykułu było jedynie ukazanie możliwych różnic pokoleniowych w wyborach kluczowych dla poszczególnych grup wolności i praw ekonomicznych, socjalnych i kulturowych – co, naszym zdaniem, zostało osiągnięte.

References

- Beck, U. (2002). *Społeczeństwo ryzyka. W drodze do innej nowoczesności*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Scholar.
- Beck, U. (2007). Beyond class and nation: reframing social inequalities in a globalizing world. *The British Journal of Sociology*, 58(4), 679–705.
- Berlin, I. (1994). *Cztery eseje o wolności*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Bourdieu, P. (1984). *Distinction: A social critique of the judgement of taste*. Cambridge: Harvard University Press.

- Dziubka, K. (1999). Wolność. W: A. Antoszewski, R. Herbut (red.), *Leksykon politologii* (s. 493–494). Wrocław: Atla 2.
- Gallego, G., Buscha, F., Sturgis, P., Oberski, D. (2014). Places and preferences: a longitudinal analysis of self-selection and contextual effects. *British Journal of Political Science*, 46, 529–550.
- Giroux, H. A. (1997). *Os professores como intelectuais: Rumo a uma pedagogia crítica da aprendizagem*. D. Bueno, Trans. Porto Alegre: Artes Médicas.
- Giroux, H. A. (2004a). *The terror of neoliberalism: Authoritarianism and the eclipse of democracy*. Boulder, CO: Paradigm Publishers.
- Giroux, H. A. (2004b). *Teoría y resistencia en educación: Una pedagogía para la oposición* (A.T. Méndez, Trans.). Ciudad de México: Siglo XXI Editores.
- Giroux, H. A., Aronowitz, S. (1993). *Education still under siege*. Westport, CT: Bergin & Garvey.
- Hrehorowicz, A. (2021). *Postawy pokolenia Z wobec obywatelskości*. Toruń: Wydawnictwo Adam Marszałek.
- Inglehart, R. (1977). *The silent revolution: changing values and political styles among Western publics*. Princeton: Princeton University Press.
- Inglehart, R., Norris P. (2003). *Rising tide: Gender equality and cultural change around the world*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r., Dz.U z 1997 r. Nr 78, poz. 483.
- Kopińska, V. (2017). *Edukacja obywatelska w szkole. Krytyczna analiza dyskursu podręczników szkolnych*. Toruń: Wydawnictwo UMK.
- Kwieciński, Z. (1987). *Młodzież wobec wartości i norm życia społecznego*. Toruń: Wydawnictwo UMK.
- Lisak, M. (2008). *Katolicki liberalizm. Etyka społeczna Michaela Novaka*. Kraków; Dublin: Wydawnictwo Esprit.
- Lyubenko, R., Maltseva, K. (2018). Personal values hierarchies of different generations of Ukrainians (based on ESS database, 2012). *NaUKMA Research Papers. Sociology*, 1, 10–24.
- Mannheim, K. (1952). The problem of generations. W: P. Kecskemeti (red.), *Essays on the sociology of knowledge*. London: Springer.
- Messyasz, K. (2021). Pokolenie Z na rynku pracy – strukturalne uwarunkowania i oczekiwania. *Acta Universitatis Lodzianensis. Folia Sociologica*, 76, 97–114.
- Mill, J. S. (1999). *O wolności*. Warszawa: Akme.
- Nussbaum, M. C. (2016). *Nie dla zysku. Dlaczego demokracja potrzebuje humanistów*. Warszawa: Fundacja Kultura Liberalna.
- Skarżyński, R. (1998). *Od liberalizmu do totalitaryzmu. Z dziejów myśli politycznej XX w.* (t. 1). Warszawa: Dom Wydawniczy ELIPSA.
- Sztompka, P. (2014). Uniwersytet współczesny. Zderzenie kultur. *Nauka*, 1, 7–18.
- Tocqueville, A. de (2005). *O demokracji w Ameryce*. Pobrane z: <https://docplayer.pl/10190850-Alexis-de-tocqueville-o-demokracji-w-ameryce.html> [otwarty 31.10.2024].
- Twenge, J. M. (2024). *Pokolenia. Prawdziwe różnice między pokoleniami X, Y, Z, baby boomersami i cichym pokoleniem oraz co one oznaczają dla przyszłości zachodniego świata*. Sopot: Wydawnictwo Smak Słowa.